

Dr. Gáborjáni Szabó Botond:

A magyarországi egyházi könyvtárak helyzete, céljai és jövőképe

(A tanulmány megjelent a Könyvtári Figyelő 2002. 1-2. számában)

Az egyházi könyvtárak típusai, helyzete és értékei¹

Az „egyházi könyvtárak” elnevezés csupán a fenntartó jogállását fejezi ki, szakmai szempontból eltérő helyzetű és jellegű intézményekre utal. Az elnevezés tehát egészen általános, önmagában ugyanolyan keveset árul el, mintha egy felsőoktatási tanszéki könyvtárról vagy egy városi fiókkönyvtárról mindössze azt tudatnánk, hogy „állami”. Az egyházi könyvtárak között szintén vannak egyetemi, főiskolai, gimnáziumi illetve regionális szakkönyvtári feladatkört ellátóak, műemlék épületekben tevékenykedő, jelentős régi állománnyal rendelkező szerzetesi, egyházmegyei vagy egyházkerületi tudományos intézmények, vannak újonnan alapított modern szakkönyvtárak, nyilvános könyvtárak, korlátozottan nyilvánosak és olyan könyvgyűjtemények, amelyek feldolgozottság, személyzet és egyéb kritériumok hiányában inkább könyvraktárnak tekinthetők csupán. (Igaz, ezek a raktárak olykor a nemzeti örökség részét alkotó kincsekkel zsúfoltak.) Nem ritkaság a közművelődési szerep vállalása sem. Ismert olyan intézmény is, amely évtizedek óta gyakorlatilag nyilvános és minden tekintetben megfelel a nyilvánosság követelményeinek, mégsem kérte felvételét a nyilvános könyvtárak jegyzékére.² Néhány helyen tíznél több munkatárs dolgozik, olyan informatikai környezetben, amely a legtöbb állami könyvtárban megállná a helyét, máshol egyetlen személy, egyetlen számítógéppel próbál a hatalmas állomány követelte megoldhatatlan feladatokkal megküzdeni.

Fő profiljukat illetően az egyházi könyvtárak általában egy meghatározott területi egység (egyházközség, plébánia, egyházmegye, főegyházmegye, egyházkerület) oktatási, tudományos, továbbképzési és információs bázisát szolgáltatják. Vannak közöttük vidéki településeken működő szerény forgalmú kutatóhelyek és jelentős kihasználtságú nagyvárosi könyvtárak, akadnak olyan vidéki intézmények, melyek megyei könyvtáraktól viszonylag távol történeti és társadalomtudományi kutatások mellett az alapellátás terén is hézagpótlóak. Az utóbbira jó példát kínál az ország északkeleti része, ugyanis Miskolcon csupán néhány évtizede létesült jelentősebb tudományos könyvtár, így a regionális ellátásban Sárospatakra is komoly szerep hárul. Az intézmények földrajzi megoszlása meglehetősen egyenetlen: a Dunántúlon számos katolikus főegyházmegyei, püspöki, szemináriumi és szerzetesi könyvtár (Székesfehérvár, Veszprém, stb.) mellett mindössze Pápán található országos jelentőségű protestáns gyűjtemény, míg az egész Tiszántúl egyetlen nagyobb egyházi könyvtára Debrecenben működik. A római katolikus könyvtárak közül több szempontból kiemelkedik Pannonhalma, Esztergom, Eger, Kalocsa, Győr, Szombathely és Vác, református vonatkozásban a számos egyházmegyei könyvtár jelentőségét jóval meghaladja a négy egyházkerületi gyűjtemény: Pápa, a Ráday Könyvtár, Sárospatak és Debrecen hatása.³ Az evangélikusoknál elsősorban az Evangélikus Országos Könyvtár érdemel említést.

Természetesen az egyházi könyvtárak között a már érintett eltérések mellett lényegi azonosság vagy tartalmi rokonság is kimutatható. Az egyházi jellegből magától értetődően következik a gyűjtőkori hasonlóság, hiszen a teológiai szaktudományok termésének gyarapítása mindenütt a törekvések középpontjában áll. Közös vonás lehet az is, hogy a könyvtárak működtetése általában „szokásjogi alapon” történik, és a szabályozásban döntő a helyi hagyományok szerepe. Mivel századokkal korábban egy intézményen belül általában nem váltak el egymástól a „gyűjteményegyetem” különböző szakágai, (például a könyvtár raritás gyűjteménye keretében gyarapodott a leendő múzeum) a könyvtárak, levéltárak, múzeumok ügyei az egyházak esetében szorosabban összetartoznak. Ma sem hat képtelenségnek, ha egy könyvtárban numizmatikai gyűjteményt kezelnek, ezért a szakmai differenciálódás ellenére helyi szinteken magától értetődő az együttműködés.

Állományaink jellegéből és a kölcsönzés korlátozott lehetőségeiből következően a használók között viszonylag magas a kutatók aránya. A helybeni használat azért dominál szinte mindenütt a kölcsönzéshez viszonyítva, mert az 1850 utáni (elvben kölcsönözhető, nem prézens) állományhoz tartozó műveket a legtöbb helyen legfeljebb egy példányban szerezhették be. Ez komoly hátrány a gyülekezeti háttérű olvasóközönség kiszolgálásában, amely önmagában is kedvezőtlenül befolyásolja a látogatottságot, korlátozza a szolgálat lehetőségét. Ha az egyházi szervezésű hajdani olvasóegyletek népszerűségére gondolunk, egy számottevő olvasói kör kerül így távolabb a számára optimális lehetőségektől. Ez a réteg tanulmányai során vagy személyes érdeklődése terén itt nyerhetné a leghasznosabb szakmai támaszt és a közös kötődés alapján a könyvtárak kezelőivel itt alakíthatná ki a legtermészetesebben azt a munkakapcsolatot, amely a könyvtárhasználat eredményességének egyik lényeges feltétele. Az egyházi könyvtárak humán értékei között első helyen áll a nagy közösségi hagyományokat ápoló személyzet sajátos műveltsége, teológiai tájékozottsága, és a bibliai tudományokkal kapcsolatos nyelvi felkészültsége.

Intézményeinkben közös vonás lehetett a rendszerváltás előtt a fenntartók távlati elgondolásainak teljes hiánya, az egyik napról a másikra való élés, háttérben a finanszírozás bizonytalanságával. Mint látni fogjuk, ez a múlt máig ható öröksége, amelynek számos következménye van. Ebből következik az a tény is, hogy az egyházi intézmények alkalmazottaira az országos átlagnál jóval nagyobb állomány gondjai hárulnak.⁴ Jellemző módon, csak a legkritikább esetekben adódott, hogy egyházi könyvtár külföldi teológiai szakfolyóiratokat fizethessen elő, ezért a szaksajtó általában külföldi szervezetek ajándékaiként érkezett és érkezik.⁵ Néhány évvel ezelőtt kezdődhetett el a széttagoztság felszámolása, az élet, a szakmai információ áramlása – először az egyes felekezeteken belül, majd megvalósult a történelmi egyházak testvéri összefogása a közös gondok megoldására, létrejött az Egyházi Könyvtárak Egyesülése.⁶

Mit tudnak felkínálni az egyházi könyvtárak az ország könyvtári ellátása érdekében? Állományait tekintve elsősorban bizonyos dokumentumok teljes körű gyűjtését, feltárását, a hiányok pótlását, elsősorban a teológiai szakirodalom és több vonatkozásban annak határterületei szolgáltatását (művelődéstörténettől a szociáletikán át a vallási néprajzig). Az oktatás ügye évszázadokon át az egyházak feladata volt. Az igen gyakran több száz éves, rangos oktatási intézményekhez kapcsolódó egyházi könyvtárak természetesen ideális terepei a neveléstörténet és a nemzetek közötti szellemi kapcsolatok kutatásának. Rendkívül

gazdagok egyetemes és nemzeti jelentőségű dokumentumokban, igen gyakran a helytörténet nélkülözhetetlen forrásait őrzik, régi és ritka állományuk kulturális örökségünk kiemelkedő egyedi értéke. A hittudományok mellett tehát a történeti és társadalomtudományok kutatása terén is figyelmet érdemelnek, sőt jogtudományi, filozófiai és orvostudományi anyaguk is számottevő. A fontosabb gyűjtemények az egyházak által leginkább igényelt oktatási, továbbképzési, kutatási és gyülekezeti teendőkön túl széles körű lakossági érdeklődést is kielégítenek. Miként az elmúlt századokban, ma is jó eséllyel gyűjtenek bizonyos kiadványokat – például a falusi gyülekezetek gombamód szaporodó periodikáit, ezzel is hozzájárulva a nemzeti irodalomtermés számbavételéhez, feltárásához és megőrzéséhez. (Az utóbbi tény azért is említendő, mert ezen a területen az OSZK szerepe korlátozottan érvényesülhet.) A teológiai szakkönyvtári feladatokat és a használók dokumentumokkal való ellátását azonban – mint látni fogjuk – országos érvénnyel csupán a 10-12 legfontosabb nyilvános tudományos könyvtár képes együttesen megoldani.

Az egyházi könyvtárak közelmúltja és jelene

A jelenlegi állapotokat önmagában is jellemzi a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumából származó adat,⁷ amely szerint ma Magyarországon az egyházi fenntartók 106 kulturális intézményben (tehát könyvtárban, levéltárban, múzeumban együttesen) mindössze 305 alkalmazottról tettek jelentést. (A fenti létszám közel egyharmada, szám szerint 87 fő a legnagyobb 4 katolikus és 4 református könyvtárban dolgozik, azaz a további 98 intézményre csupán 218 munkatárs jut.) Ezek a tények két lényeges dologra irányítják a figyelmet. Egyrészt kiderül, hogy a kulturális örökség egyházi kézben lévő részének bizonyos hányada valójában nem működésképes intézményekben található. (Olykor az utóbbiak közé sorolható legkisebb parokiális könyvtárak is őriznek becses régi könyveket, köztük RMK és antikva köteteket.) Másrészt kiviláglik, hogy a legnagyobb gondot a létszám- és szakemberhiány okozza, ennek hátterében pedig egyértelműen a finanszírozási gondok állnak. A 2000. évi Könyvtári Statisztika szerint⁸ a magyarországi nyilvános könyvtárakban 15 142, a szakkönyvtárakban 8 804, a nem nyilvános könyvtárakban összesen 12 274 kötet, ezzel szemben a debreceni Református Nagykönyvtárban 31 846, Esztergomban (Főszékesegyházi könyvtár) és Pannonhalmán 50 000 kötet jut egy könyvtárosra. A Piaristák Központi Könyvtárának mindössze egy főállású alkalmazottja van 100 000 kötetre. Az az egyházi kolléga, aki egyetlen rész munkaidős segítővel küszködik 70 000 kötet gondjaival és a raktári keresgélés közben felelősséggel tartoznék aziránt, hogy a „kutatónak” ne legyen alkalma 17. századi metszeteket kivagdosni, méltán vélekedik úgy, hogy az egyházi gyűjtemények vonatkozásában megszűnt a jogi egyenlőtlenség, de elmaradt a rehabilitáció. Tehát a működésképeség olyan helyreállításáról, mint például az egyházi iskolarendszer esetében történt, nem beszélhetünk. Ez természetesen nem csupán az állami felsőbbség mulasztása, hiszen mindeddig egyházi részről sem mutatkozott kellő eltökéltség a Kulturális Javak Pápai Bizottsága által 1994-ben ajánlott ésszerű átszervezésekre.⁹ (A Marchisano-féle körlevél javasolja, hogy olyan központi intézményekbe kell áramoltatni a szellemi kincseket, ahol azok felkészült szakemberek közreműködésével, a lehető legjobban hasznosulnak.)

A jogi keretek változása és a finanszírozás korlátai

Az egyházi intézmények hátrányos helyzetükből (melyet a felosztatott szerzetesrendek

könyvtárainak „főlépéddány központokba” szállítása, más könyvtárak állományának kultúrától idegen szempontok szerinti kiválogatása, elkobzása, olykor bezúzása, majd a „3 T” évtizedeiben a megtúrt helyzet jellemzett) eljutottak a jelenlegi, együttműködésre törekvő állapotokig. Árnjalja valamelyest a képet, hogy a hatvanas, majd főként a hetvenes évektől a kulturális terület egyes felelősei nem hagytak kétséget afelől, hogy az egyházak szellemi és tárgyi kincseit értéknek tekintik, azonban a fokozódó gazdasági nehézségek megakadályozták az érdemi változtatást. Mégis nagy jelentősége volt annak, hogy a könyvtárakról szóló 1976. évi rendelet¹⁰ lehetővé tette jelentős értékű egyházi könyvtárak tudományos minősítését és állami könyvtárakkal, illetve hálózatokkal történő megállapodását állományuk használata érdekében. Ennek köszönhetően a tudományos értékű újabb könyvtermés hosszú éveken át eljuthatott letétként néhány egyházi gyűjteménybe.¹¹ Összességében azonban a négy évtizedes elégtelen támogatás 1989-ig hanyatlásra ítélte és méltatlan helyzetbe kényszerítette az egyházi könyvtárakat.

A politikai rendszerváltást követő tíz esztendő kedvező fordulatot hozott, számos intézményben javultak a körülmények – az írógépeket általában felváltották a számítógépek – elkezdődhetett a felzárkózás, illetve az ehhez szükséges személyi feltételek kialakítása. A vallásszabadságról szóló 1990. évi IV. törvény 17. paragrafusában értelmében a művelődés területén is lehetségessé vált a nyilvános szerepvállalás. Az olvasók és kutatók előtti nyitás egyrészt az egyházak küldetésének teljesítését segíti, ezáltal fokozhatja a vallásokhoz kapcsolódó értékek jelenlétét a társadalmi és szellemi életben. A kérdés másik oldala, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságnak, illetve az egyházi oktatás tanszabadságának könyvtári feltételei is vannak, ebben az értelemben az egyházi könyvtárak alapfeladatukként, nemritkán monopolhelyzetben biztosítanak olyan információkat, amelyek hozzáférhetőségét az olvasók számára a legújabb törvények jogként garantálják. Ezt a tevékenységet az 1997. évi CXXIV. törvény 7. paragrafusában említett „éves költségvetési törvényben meghatározott összegű, az államiakhoz hasonló támogatás” volna hivatott lehetővé tenni. Valójában azonban kísérlet sem történt a „a támogatás hasonlóságának” hozzávetőleges megállapítására. A ténylegesen folyósított támogatás meghatározását nem előzte meg helyzet-, és feladatelemzés – ilyen törekvés egyházi oldalról sem mutatkozott – a korábbinál méltányosabb támogatás a kulturális szféra általános gondjai közepette lényegében az egyházi könyvtárak leépült, elsorvasztott állapotához lett „mérétevezve”. A korábbi támogatás növelése javított néhány intézmény nyomorúságos helyzetén, de önmagában nem volt képes döntő fordulatot előidézni. Ahol a feladatok megkövetelik viszonylag népesebb (a hasonló méretű állami intézményekéhez korántsem hasonlítható létszámú) szakembergárda alkalmazását, ott a bérkeret aránya hat bénítóan, ahol pedig ez a költségvetési arány kedvezőbb, ott a szakmai feladatok végrehajtása személyzet hiányában válik szinte lehetetlenné. A magyarországi nem nyilvános könyvtárak költségvetésében összesen 39% a bérkeret, a nyilvános könyvtárakéban 44%, a szakkönyvtárakban országosan 46%, az egyházi könyvtárakban ennél jóval magasabb: a Ráday gyűjteményeknél például 55%, Debrecenben 63%, Pápán 76%, Egerben 81% a bérek aránya¹². (Félreértés ne essék, az egyházi könyvtárosok legfeljebb a közalkalmazotti fizetéseket kapják, tehát nem arról az áhított állapotról van szó, amely szerint a bérek volnának magasak. Egy költségvetésen belül viszont a bérek aránya fejezi ki legjobban egy intézmény tényleges lehetőségeit, szakmai mozgásterét.) Tovább nehezíti a körülményeket, hogy az egyházi könyvtárak az államiaknál jóval szerényebb állománygyarapítási támogatásokat kapnak.

Az egyházi könyvtárak jelenlegi finanszírozása biztosít egy viszonylag olcsó értékőrzést, de lényegében nincs arányban azokkal a feladatokkal, amelyeket ezek a könyvtárak elláthatnának az információs társadalom követelményei szerint. Sajnálatos módon a szakemberek művelődési intézményekre vonatkozóan jóval bonyolultabbnak vélik egy normatíva megállapítását, mint az oktatási intézmények esetében. A végrehajtandó feladatokat, a minőségi elvárásokat és mindezek anyagi feltételeit a mai napig sem sikerült meghatározni és biztosítani. Következésképpen írott szó maradt az államiakhoz hasonló finanszírozás. (1992-ben a Miskolci Egyetem Könyvtára csupán külföldi folyóiratokra közel 27 millió forintot költött.¹³ Ebben az esztendőben a református gyűjteményügy egész támogatása, azaz a 12 legnagyobb református egyházkerületi könyvtár, levéltár és múzeum teljes költségvetése bérekkel, működtetési, fenntartási, kül-, és belföldi könyv és folyóirat beszerzési keretekkel együtt 39 millió forint volt.) Amikor 1999-ben a Minisztérium által jelentősnek vélt emelés történt az egyházi gyűjtemények költségvetési támogatásában, a növekmény a nagyobb alkalmazotti létszámmal dolgozó könyvtárakban nem haladta meg a Kjt. támogatás 1998. januári megszüntetésével elszenvedett veszteséget, azaz gyakorlatilag egyáltalán nem javultak a feltételek.

Az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről kimondja, hogy a kulturális örökség „széles körű és egyenlő hozzáférhetővé tétele” osztársadalmi kötelezettség, birtokba vétele során tilos bármilyen hátrányos megkülönböztetés „nem, kor, vallás, politikai vagy más vélemény alapján.” (2. paragrafus.) A törvény hatálya, a szakszerű őrizettel kapcsolatos szakmai feladatok kötelezettsége vonatkozik a nem nyilvános könyvtárakra is,¹⁴ a 7. paragrafus 4. bekezdése pedig külön említi az egyházak kötelezéseit. A törvény szerint a nyilvános könyvtári ellátás körébe tartoznak a nyilvános könyvtárak által nyújtott szolgáltatások, illetve az ilyen tevékenységet elősegítő központi szolgáltatások.¹⁵ A nyilvános ellátás rendszerének működtetése állami és önkormányzati feladat, a nyilvános könyvtárak jegyzékén szereplő könyvtárakat, illetve fenntartóikat költségvetési támogatás illeti meg.¹⁶ A 71. paragrafus felsorolja a nyilvános könyvtári rendszer központilag támogatandó feladatai között a dokumentumok vásárlását, az állományvédelmet, a könyvtárközi kölcsönzés postaköltségeit. A törvény 92. paragrafusa pedig a nyilvános könyvtári ellátás költségvetési forrásairól, normatív támogatásáról szól, amely a Belügyminisztérium költségvetési fejezetében jelenik meg. Az egyházi nyilvános könyvtárak (szám szerint jelenleg 15) csupán a pályázatokon vehetnek részt, bizonyos területeken azonban nem születnek rendszeres pályázati kiírások. Jelenleg a hazai nyilvános könyvtárak könyvbeszerzési keretük 25%-ának megfelelő összeget, a szakkönyvtárak gyarapításra fordított keretük 58%-át, néhány egyetem pedig beszerzési keretét meghaladó összeget fordíthat – országosan százmilliós nagyságrendben – pályázati nyereményként vagy egyéb külső támogatásként állománygyarapításra. Az egyházi könyvtárak nagy többsége egyáltalán nem, közülük csupán a felsőoktatási jellegűek jutottak egy eset kivételével szerény mértékű pályázati támogatáshoz.¹⁷

Formális akadályok miatt az egyházak nem jutottak hozzá az 15/1998. MKM rendeletben foglalt érdekeltségnövelő támogatáshoz sem, – jóllehet a Magyar Közlöny külön megemlíti az egyházi fenntartók jogosultságát,¹⁸ mert a NKÖM tájékoztatása szerint az érintett Belügyminisztériumnak csupán az önkormányzatokhoz van joga utalványozni. (Vélhetőleg erre a kérdésre is lehetne áthidaló megoldást találni.) Ugyanezen CXL. törvény 94. paragrafusa

említi a nyilvános könyvtárak munkatársait megillető, a minimálbér összegének 50%-át kitevő dokumentumvásárlási hozzájárulást. Ezt a támogatást sem kapta meg 2001 decemberéig egyetlen egyházi nyilvános könyvtár sem. Ezen a téren azonban nem hivatalos tájékoztatás szerint örvendetes fordulat várható, mint ahogy a szakmai szorzóval és a minősített kutatók béremelésének fedezetével kapcsolatban ez már megtörtént.

A Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék 1999. évi LXX. törvényben kötött megállapodása ismét az állami kézben lévő kulturális örökségnek nyújtott támogatáshoz „hasonló mértékű” hozzájárulásról szól, (4. cikkely 2. bekezdés) de ugyanitt korlátozó értelemben került a törvény szövegébe a mindenkor állami háztartási lehetőségek és az 1997. évi támogatás összegének viszonyítási alapként való alkalmazása. Az 1997. évi támogatás figyelembe vétele a már említett tények értelmében eleve kizárná az azonos, vagy hasonló mérce alkalmazását. Ráadásul a közszolgálatosság elvének hangsúlyozásával tulajdonképpen a finanszírozás körén kívül kerülhet a kulturális örökség egy igen jelentős része.

Az 1057/1999. évi kormányhatározat 9. cikkelye elismeri a Református Egyház kulturális közszolgálati intézményeinek az „állami, önkormányzati intézményekkel mindenben azonos anyagi, működési forrásokra való jogosultságát,” illetve a 18. cikkelyben a megőrzéshez, felújításhoz és gyarapításhoz szükséges rendszeres támogatást is. (Az iméntihez hasonló tartalommal született megállapodás a többi történelmi egyházzal is. Tekintve, hogy az alkotmány értelmében tilos az egyházak közötti különbségtétel¹⁹, célszerű az egyházi gyűjtemények egységes kezelésére és finanszírozására törekedni.)

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény örökségünk megóvásának, feldolgozásának és közkinccsé tételének feltételeiről rendelkezik. Az 5. paragrafus 1. bekezdése együttműködésre kötelezi az egyházakat. A védetté nyilvánított kulturális javak tulajdonosai kötelesek a védett javak épségét fenntartani, (52. paragrafus) viszont kötelezettségeikre tekintettel később meghatározandó támogatásokban és kedvezményekben részesülnek. (53. paragrafus.) Ez a lehetőség minden bizonnyal kedvezően fogja érinteni az értékes régi állományú egyházi könyvtárakat. Az értelmező rendelkezések szerint az egyházi fenntartásban lévő intézmények is kérhetik közgyűjteményi minősítésüket, ezáltal immár sokadik törvény garantálná, hogy állami intézményekkel „azonos elbírálás alá kerülhetnek.”

Az azonos elbírálás mikéntjéről azonban továbbra sem ismert semmiféle konkrét elképzelés. Ismert ezzel ellentétben, hogy a 2001. évi költségvetésben az önkormányzati fenntartású könyvtárak normatív támogatása 8,47%-kal növekedett, az egyháziaké csupán 7%-kal.²⁰ 2002-ben az arányok hasonlóan kedvezőtlenek lesznek: az egyházi gyűjtemények támogatása (az állami könyvtárak 8,44%-os növekményével ellentétben) mindössze 6,9%-al, tehát az inflációt alig követő mértékben növekszik.

Az egyházi könyvtárak küldetése, céljai és jövőképe

A magyar kultúra ezer évének folytonosságát őrző egyházi intézmények az információs társadalom feltételei között is szolgálni kívánnak, a maguk területein a teljesség igényével vállalják közfeladatok teljesítését, az őrizetükre bízott állomány védelmét, feltárását és a használók rendelkezésére bocsátását. A múlt és a jelen irodalmi termésének szolgáltatásával

természetszerűleg törekszenek saját felekezetük szellemiségének és hagyományainak megismertetésére, az egyetemes és magyar művelődéstörténeti értékek megőrzése, korszerű feldolgozása és hozzáférhetővé tétele azonban nem csupán a fenntartók elsődleges céljai érdekében, hanem felekezeti és világnézeti hovatartozástól függetlenül, minden könyvtárhasználó érdekében történik.

Helyzetüket egyrészt a szétforgácsolt erők egyesítésével, belső átszervezésekkel, az információs társadalom követelményeinek megfelelő intézmények kialakításával, ezen intézményeknek a jelenlegieknél lényegesen jobb, államiakkal azonos szintű, a közgyűjteményi feladatvállalással arányos finanszírozásával, a korszerű őrzési, tárolási, technikai körülmények biztosításával javíthatják. A legfontosabb célok között szerepelnek a számítógépesítéssel, telematikával kapcsolatos fejlesztések, az állományvédelemmel is összefüggő digitalizálás. A teendők között vannak olyanok, amelyeknek „prioritások” szerinti rangsorolása nem engedhető meg, hiszen a gyűjtemények sajátos helyzete folytán párhuzamos intézkedés szükséges a védett (védetté nyilvánítandó) állomány tűz-, és vagyonbiztonsági, tárolási, állományvédelmi követelményei és ezzel egyidejűleg a sürgető telematikai fejlesztések ügyében. Az utóbbi két témakörben, az állományvédelem és a számítástechnika alkalmazása terén – csakúgy mint a finanszírozás új alapokra helyezésekor, a működőképességhez szükséges bérkeretek biztosításakor – elkerülhetetlen egy egyszeri és hatékony beavatkozás, amely új eszközök, programok és szakemberek bevonásával, azaz jelentős költségekkel jár. Ellenkező esetben fennmarad az egyházi könyvtárak közös szolgálatát akadályozó egyenlőtlenség és a nemzetközi összehasonlításban különösen kirívó lemaradás.

A remélt végcél: a közgyűjteményi státusú egyházi könyvtárak versenyképessége, szolgáltatásainak és tudományos teljesítményének javítása, a nem nyilvános egyházi intézmények értékeinek szakszerű megőrzése mellett.

Az egyházi könyvtárak feladatai

Az iménti célok érdekében halaszthatatlan a szervezeti megújulás, a finanszírozás és a gazdálkodás átalakítása, a személyzeti feltételek javítása, telematikai fejlesztések megvalósítása, állományaink védelmének és biztonságának megteremtése, a tudományos műhelymunka feltételeinek megalapozása és nemzetközi kapcsolataink gazdagítása. A kulturális örökség védelméről szóló (2001. évi LXIV.) törvény végrehajtása, a védettnek nyilvánított javak őrzésével, tárolásával kapcsolatos feltételek biztosítása, a kezelés és nyilvántartás új szabályainak alkalmazása évek munkáját igényli, akárcsak a telematikai eszközrendszer tartalmi hasznosítása.

Szervezeti megújulás

A szervezeti megújulást az egyházi közgyűjtemények hálózatának (továbbiakban EKH) kialakítása biztosíthatja. A teológiai szakkönyvtári feladatokat országos érvénnyel (felekezeti, földrajzi és szakmai okokból) csupán az a 10-12 legfontosabb nyilvános tudományos könyvtár képes rendszerszerűen ellátni, amelyek számíthatnak a törvényben említett egyházi közgyűjteményi státusra.²¹ Az alábbi intézmények tehát egyházi vonatkozásban együttesen képesek megoldani a dokumentumellátást, válhatnak telematikai és módszertani központokká:

Egri Főegyházmegyei Könyvtár, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Könyvtára (Piliscsaba), a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára (Budapest), a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Pápa), a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Sárospatak), a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (Debrecen), az Evangélikus Országos Könyvtár (Budapest), az Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára (Budapest). A PPKE Bölcsészettudományi Könyvtára kivételével azok az egyházi könyvtárak kerülhetnek jó eséllyel az EKH tagja körébe, amelyek már az 1976. évi 15. számú rendelet értelmében tudományos minősítést kaptak.²²

A tervezett hálózat tagintézményei a magyar nyelvű egyházi és teológiai irodalmat dokumentumtípustól és információhordozótól függetlenül is teljességre törekvően szerzeményezhetik, nemzetközi vonatkozásban ugyanez rendkívüli anyagi áldozattal járna. A dokumentumellátás nehézségei tehát a kül- és belföldi beszerzések pénzügyi korlátai miatt csak gyűjtőköri együttműködéssel enyhíthetőek. Ugyanakkor egy felekezetek közötti, tematikai, nyelvi, regionális és egyéb szempontokat is érvényesítő együttműködés érzékenyen érinti a fenntartók érdekeit. Egy-egy tanszék oktatási követelményei mértékéig ugyanis nyilvánvalóan szükséges például (protestáns egyetemeken és főiskolákon is) a patrisztikai irodalom gyűjtése. Ilyen értelemben tehát a modern külföldi szakirodalom (pénzeszközök hiányában eddig sem átgondolt, gyakran ajándékozásnak köszönhetően úgy-ahogy megoldott) szerzeményezésében a jövőben sem lehetséges az „átfedések” teljes kiküszöbölésére törekedni. Szakmailag csak az elektronikus könyvtárak, a teljes szövegű adatbázisok adhatnak a jövőben kielégítő megoldást. Amennyiben a külföldi beszerzési keretek bővítésére többletforrások bevonása lehetséges, az elkövetkező évtizedben a dokumentumszolgáltatás érdekében mégis indokolt a jelenlegi tendenciák és erőviszonyok figyelembevételével gyűjtőköri megállapodásokat kötni, kimondva, hogy egy-egy intézmény – a hálózat többi tagja javára is – például a külföldi dogmatikai vagy biblíka-teológiai diszciplínák beszerzésére és szolgáltatására összpontosít.

Az egyházi közgyűjteményeknek, amennyiben a hálózat tagintézményei telematikai és módszertani központokká fejlődhetnek, célszerű rendszerként működniük, és olyan információs bázist kialakítaniuk, amely minden egyházi könyvtárra érvényes. Az EKH dokumentum- és információszolgáltatásai, tehát a jövőben valamennyi egyházi könyvtárra, sőt a nyilvános jelleg következtében az egész könyvtári rendszerre kiterjedhetnek. Egy-egy központi intézménnyel (például a református egyházkerületi nagykönyvtárakkal) szemben régóta élő elvárás, hogy területi hatáskörükön belül szakmai tanácsadó és felügyeleti szerepet vállaljanak. A EKH tagjai közül az oktatási intézményekkel kapcsolatban működő könyvtárak korábban is részt vettek irodalomkutatási, metodikai képzésben. Az EKH leendő tagintézményei szakirodalmi információ és referenz szolgáltatást is ellátnak, adatbázisaikat hálózaton hozzáférhetővé teszik, és szélesebb körben is lehetőséget nyújtanak a hazai és nemzetközi adatbázisok használatára, elektronikus dokumentum szolgáltatásra. Az EKE és az EKH honlapjának élő kapcsolatot kell teremtenie a hazai és külföldi (egyházi és világi) könyvtárakhoz, tájékoztatnia a magyar és külföldi teológiai szakirodalomról, meg kell jelenítenie a tagintézmények gyűjtőkörébe tartozó folyóiratok tartalomjegyzékét, különgyűjteményeiket, a külföldi szakirodalom gyarapodási jegyzékét, pályázati figyelő és tanácsadó szolgáltatást kell biztosítania a határokon túli magyar egyházi könyvtárak érdekében is. Következésképpen az EKH lehet az egyházi adatbázisok és

a teológiai szakirodalom rendszerezője. Alkalmazottainak speciális szakmai ismereteit az egész könyvtári rendszer kamatoztathatja a teológiai kiadványok mélyebb tartalmi feltárásában.

A finanszírozás és a gazdálkodás átalakítása

Bonyolítja az egyházi könyvtárak helyzetét, hogy a kulturális örökség nem elhanyagolható része olyan intézményekben található, amelyek jelentős fejlesztése nem ésszerű vagy a jelenlegi gazdasági helyzetben nem lehetséges, az itt őrzött állomány kutatható és kiállítható állapotának fenntartása, illetve ennek jövőbeni biztosítása mégis nemzeti érdek. Éppen ezért ajánlható, hogy az eljövendő költségvetési években az állami támogatás két részből álljon. A költségvetési törvényben szereplő jelenlegi támogatás (az egyházi közgyűjteményi státusba sorolható intézmények kijelölése után) egészüljön ki a közfeladatokat ellátó nyilvános egyházi közgyűjtemények kiegészítő támogatásával. A kiegészítő támogatás mértékére vonatkozóan az optimális létszámok bérszükségletét is mérlegelve, a Könyvtári Intézet, a fenntartók képviselőiben az egyes felekezetek gyűjteményi központjai, az Egyházi Könyvtárak Egyesülése, a NKÖM Könyvtári Osztálya együttesen alakíthat ki álláspontot. Ami a támogatás jelenlegi módját illeti, a változtatás egyik alapelve lehet, hogy az eddigi forrásból egyetlen működőképes egyházi gyűjtemény se kapjon kevesebb támogatást, mint az előző esztendőben, sőt ebből az összegből a 2001. évi felekezeti arányokat megőrizve, a későbbiekben minden intézmény valóban inflációt követő támogatásban részesüljön. Csupán ennek az alapelvnek a tiszteletben tartása biztosíthatná a művelődési intézményekben nélkülözhetetlen stabilitást az állományépítés folyamatosságában és a személyzeti munka terén is. A szabályozás javasolt módja annál inkább indokolt, mert a költségvetési törvényben egyházi gyűjtemények fenntartására szánt összeg felekezetek közötti elosztása jelenleg egyházi vezetők feladata, akik elégséges szakmai információ hiányában általában a felekezeti arányok érvényesítésére törekcsenek. A felekezeti létszámok azonban korántsem mutatnak összefüggést az egyes felekezetek tehervállalásával és intézményeik nagyságrendjével.²³ Ha a béreknek a költségvetésen belüli arányát tekintjük intézményeinkben (lásd a jogi keretekről és finanszírozás korlátairól szóló fejezetet), a szakmán kívüli szempontok alkalmazása egyes helyeken szükségszerűen vezetne elbocsátásokhoz. (A 2001. évben a 2002. évi összegekkel kapcsolatban történt először kísérlet szakmai szempontok felvetésére. A statisztikai adatok szubjektív értékelése azonban mindig vitákra adhat okot.) Éppen ezért a jövő követelményei irányába történő „előre menekülés”, azaz a jelenlegi szűkös keretek meghaladása az egyetlen megoldás. Erre gyakorlati lehetőséget kínál a jelenlegi arányok rögzítése és ezzel egyidejűleg az új feladatok minőségi ellátásához az eddigi költségvetési támogatáson túl, többlettámogatás igénylése. Ez a többletforrás biztosíthatná például a kevésbé racionalizált római katolikus gyűjtemények működőképes intézményeinek kiemelt fejlesztését, a megállapítandó létszámbővítés bérkeretének fedezetét, a korszerű szolgáltatásokra pillanatnyilag képtelen könyvtárak felemelését, a hátrányok ledolgozását, egységes infrastruktúra kialakítását.

A költségvetési törvényben meghatározott egyházi gyűjteményi támogatás kiegészítésének megállapításakor a már említett rehabilitációval, közgyűjteményi státusszal és a nyilvánossággal járó feladatokon túl figyelembe veendőek egyrészt azok az új intézmények, amelyek egyáltalán nem, vagy alig részesülnek az állami támogatásból, másrészt régi állománnyal rendelkező iskolai könyvtárak is. Az új intézmények saját felekezetük részéről általában azért nem juthatnak megfelelő támogatáshoz, mert a jelenlegi finanszírozás minden

elvi átgondolás nélküli egyenes folytatása a rendszerváltozás előtti állami támogatásnak. A fordulat óta arányában megnövelt, de a kor színvonalán történő működtetéshez elégtelen támogatás általában azokra a jelentősebb központi intézményekre futja szűkösen, amelyek már a politikai fordulat előtt is részesültek állami pénzekből. A régi állományt fenntartó iskolai intézmények a NKÖM és az Oktatási Minisztérium közötti „úrben” léteznek. Jelenleg több tucat iskolai könyvtárban található komolyabb régi állomány.²⁴ Közülük egyik sem kap központi támogatást. Általában a nagyobb gyűjtemények sem rendelkeznek külön státusszal, – holott ez többnyire már 10 000 kötet fölött indokolt volna – ahol van valamiféle megoldás, ott annak fedezetét az egyházak és iskolák kísérik meg helyi erőből megoldani. E gyűjtemények kezelése, gépesítése, feldolgozottsága tehát nem megnyugtató.

A változtatás úgy valósítandó meg, hogy a különböző fejlettségi szinten lévő intézmények mindegyike előbbre léphessen olvasóközönsége igényeihez és az ellátandó feladatokhoz képest. A múltban egy-egy politikai fordulat sorsdöntően befolyásolta az egyházi könyvtárak életét. Az a jelenlegi helyzet, amelynek értelmében az egyházi vezetők felekezeti közötti osztozkodása akár 5–10 %-kal is csökkentheti egyes intézmények támogatását, a múlt negatív tapasztalataival kiegészülve (annak ellenére, hogy a demokratikus választások óta egy-egy kormányváltás nem hozott drámai fordulatot) olyan létbizonytalanságban tart egyházi intézményeket, hogy a számítógépes katalógizálásra való áttérés után is többen (nagy többletmunkával) párhuzamosan tovább építik a hagyományos cédulakatalógust, mert egyik pillanatról a másikra olyan helyzetbe kerülhetnek (egy 2–3 millió forintos szerver tönkremenetele esetén, vagy a támogatás csökkenése miatt), hogy nem lesznek képesek tovább folytatni a számítógépes katalógizálást. Az egyházi könyvtárakban rövid távon, három éven belül végrehajtandó beruházások és fejlesztések költségeinek reális meghatározása csupán a Könyvtári Intézet szakembereinek bevonásával képzelhető el. Az EKE ezért már 2002 januárjától igényt tart a Könyvtári Intézet elemző munkájára.

Bár a Minisztérium tájékoztatása szerint a gyűjteményi támogatások folyósításának feltétele az előző évi részletes elszámolás, – tehát a fenntartókhöz juttatott összegek felhasználása rendeltetésszerűen történik – a gazdálkodás átláthatósága és tervezhetősége érdekében mégis elkerülhetetlen, hogy minden intézmény az adott gazdálkodási év január 20-áig hivatalosan értesüljön a folyó évre esedékes állami és fenntartói támogatás mértékéről. Tekintve, hogy egyes történelmi egyházaknál nem szokás sem a felekezet gyűjteményeire jutó teljes összegnek, sem az elosztás elveinek, sem az egyes intézményekre jutó pénzüsszegnek nyilvánosságra hozatala, ráadásul a fenntartó kedve szerint dönthet a csak általa ismert nagyságrendű pénzek átutalásának időpontjáról és az adott átutalás mértékéről, több intézmény kiszolgáltatott helyzetben van. Egyes egyházi intézmények vezetőinek olykor júliusban sincs fogalmuk arról, hogy mekkora összegből, mennyi pénzt és mikor kaphatnak.

A finanszírozás korlátai igen aktív pályázati részvételre kényszerítik intézményeinket. A pályázati lehetőségek terén érzékelhető javulás történt a korábbi évekhez képest, részben egyes egyházi könyvtárak nyilvánossá minősítésének köszönhetően. Amint az egész hazai könyvtári rendszernek, az egyháziaknak is elsősorban a műszaki megújulás, az informatika, telematika, digitalizálás, állománygyarapítás, állományvédelem és raktározás, illetve a kutatás és könyvkiadás területén vannak gondjaik. Amennyiben a pályázatokon múlnak a könyvtárak színvonalas működésének ilyen alapvető kérdései, indokolt az egész pályázati rendszer

összehangolása, folytonossága, egyes pályázati témák szükség szerinti rendszeres megismétlése, sőt a számítógéppark, illetve a szoftverek gyors avulására tekintettel, a telematikai fejlesztést a hálózati szolgáltatások díjaival együtt célszerű volna céltámogatások útján intézni.

A személyzeti feltételek javítása

A korábban már ismertetett statisztikai tényekből következik, hogy szolgáltatásaink minőségének javítása elképzelhetetlen az alkalmazotti létszám emelése nélkül. Ez a kívánalom bizonyos mértékben minden felekezetre érvényes, kiváltképpen a római katolikus gyűjteményekre, ahol ez a beavatkozás több esetben indokolt lehet az egyházi közgyűjtemények körén kívül is. Könyvtári szabványok, irányelvek, fejlesztési és működtetési normatívák kidolgozására a Könyvtári Intézet hivatott. Az alkalmazottak optimális létszáma a fenntartók céljait szolgáló alaptervékenységek normásításával és az országos statisztikai átlagok figyelembevételével állapítható meg, a Minisztérium bevonásával. A létszámokra vonatkozó szakszerű ajánlást elősegítené néhány helyszíni vizsgálat és állományaink nagyságának, jellegének, forgalmi adatainak elemzése. A létszám bővítés végrehajtásakor két tényező kiemelten kezelendő: az egyházi intézményektől elvárható speciális szakismeret (szakirányú egyetemi diploma mellett lehetőleg teológiai végzettség, a héber, görög, latin nyelvek ismerete, tudományos fokozat), illetve az informatikai infrastruktúra működtetéséhez szükséges képzettség jelenléte, azaz könyvtári informatikusok mellett, ahol indokolt: rendszergazdák és operátorok alkalmazása.

Telematikai fejlesztések és beruházások

Az Orbán-kormány informatikai célkitűzései között társadalompolitikai értelemben segítőnek minősülnek a civilszervezetek, de fel sem merült az egyházi intézmények esetleges szerepvállalása. Amennyiben valóban „a könyvtárak az információs struktúra legnagyobb adatszolgáltói”, amennyiben valóban a társadalom „alapvető információs szolgáltatási rendszere a nyilvános könyvtári ellátás”,²⁵ és amennyiben ma már nemcsak a „jó pap” tanul holtig, de az egész gyülekezet erre kényszerül hivatása érdekében, az egyházi gyűjteményekben is adottak a feladatok. Ezek sürgős teljesítését kívánja a teológiával kapcsolatos szakterületek információigénye és méltó megjelenítése a tudományos életben. Az ideológiai közeg változását mutatja, hogy napirendre került, legyenek a Tudományos Akadémiának nyugati társadalmakhoz hasonlóan nálunk is teológus tagjai. A nemzeti információs stratégia²⁶ joggal állapítja meg, hogy Magyarország hátrányban van a vezető információs hatalmakhoz képest, az állami könyvtárak súlyos gondjaiban azonban még fokozottabban osztoznak az egyháziak. Általában 10–15 évvel később kezdték el a számítástechnika alkalmazását, hiányos az eszközellátásuk és mivel a köreikben mindenütt közalkalmazotti szinten fizetett informatikai szakemberekre hat leginkább a „piaci bérszínvonal” vonzása, az alulfinanszírozott intézményekben bizonytalanok az informatikai kultúra személyi feltételei.

Bár az ellátottság milyenségének részletes felmérése a napokban kezdődött el – a beruházási program és a költségbecslés előkészítése érdekében – az EKE 2001. évi névtárából kitűnik, hogy a tagkönyvtárak kétharmada már alkalmaz számítógépes könyvtári programot. Az első fejezetben említett egyenlőtlenség azonban érvényes erre a területre is. Vannak könyvtárak,

amelyek tagintézményként csatlakoztak egyetemi integrált rendszerekhez, nagysebességű optikai kábeleken élhetnek a technika minden előnyével, részt vesznek a közös katalogizálásban. A többség azonban csak egy-két PC-vel rendelkezik, többnyire nincs szerver-kliens alapú belső hálózatuk, az állomány igen nagy hányada nincs feltárva géppel olvasható formátumban és a hálózati csatlakozási lehetőségek sem biztosítanak elfogadható szolgáltatást.

A számítástechnika alkalmazásában nincs sajátosan egyházi vagy világi megközelítés, a teendők azonosak, közöttük élre kívánkozik az informatikai infrastruktúra fejlesztése. Az első lépés az egyházi könyvtárak megfelelő teljesítményű hálózathoz kapcsolása, ezáltal részesehetnek és vállalhatnak részt a könyvtári rendszer központi szolgáltatásaiból, illetve a közös katalogizálásból. A fejlesztések terén kiemelendő a széles körben szolgáltató egyházi közgyűjtemények hálózata, közülük a közös célok teljesítése érdekében fel kell zárkóztatni a lemaradókat és ezzel egyidejűleg folyamatosan javítani az élen járók színvonalát. A fejlődés ütemére tekintettel az utóbbi feladat komoly anyagi áldozattal jár, hiszen indokolt volna a géppark legalább 20–25%-ának évenkénti cseréje. Folyamatos erőfeszítést igényel a könyvtárosok informatikai képzése és továbbképzése is. Ahol megoldatlan, létrehozandó a feladattal összhangban lévő helyi hálózat, biztosítani kell az informatikai berendezések biztonságos üzemeltetését (szünetmentes tápegység, villámvédelem, esetleg külön elektromos hálózat, vírusvédelem) segítségével. (Az adatbázisok és hálózatok védelmében, az állami intézményekben bevált rendszabályok figyelembevételével az EKE elnöksége 2003-ig biztonsági ajánlás elfogadását tervezi.)

Személyes tapasztalataim szerint intézményeinkben a számítógépek jelentős része elavult, igen sok a 486-os vagy régebbi típus, kevés a megfelelő paraméterekkel (legalább 128 MB RAM) rendelkező és megbízható operációs rendszerrel ellátott gép, sok helyen hiányzik a hálózati nyomtatás lehetősége. Az olvasók és kutatók számára is elegendő használati alkalmat kell biztosítanunk, így jelentősen növelendő a hálózati végpontok száma. A közös feladatok vállalása feltételezi az operációs rendszerek fokozatos egységesítését. Az infrastruktúra fejlesztését az Informatikai Kormánybiztosság céljai közé iktatva, a könyvtári rendszer egészével együtt, vagy külön egyházi gyűjtemények részére kiírt pályázatok segítségével lehetséges megoldani.

Az egyházi könyvtárak eredményei nagyon eltérőek a számítógéppel olvasható katalógusok építésében. Van intézményünk amelynek on-line katalógusában már 100 000-nél több rekord érhető el interneten. Említést érdemel a Theca adatbázis fejlesztése, amelynek érdekében Eger, Kalocsa, Pannonhalma, a Ráday Könyvtár és a Sapientia Főiskola fogott össze. Az utóbbi intézmények jelenleg az Orbis adatbáziskezelő programot használják, amelynek tartalma konvertálható integrált rendszerekbe, így a Corvinába is. A Pannonhalmán létesült honlap27 útján már hozzáférhető egy szintén 100 000 rekordot meghaladó adatbázis. A számítógépes katalógus építése és a retrospektív konverzió tehát minden fontosabb helyszínen napirenden van, mint a legsürgetőbb feladatok egyike. Állományaink sajátos jellege folytán könyvtáraink régi anyagának gépre vitele nem tekinthető az egyházak belső ügyének. A megvalósítás csak folyamatos pályázati vagy egyéb, külön erre a célra biztosított támogatás mellett képzelhető el, általában külső erők, esetleg professzionális cégek bevonásával.

Az egyházi könyvtáraknak, köztük elsősorban a közgyűjteményeknek képessé kell válniuk elektronikus dokumentumok tárolására, visszakeresésére, szolgáltatására. A kutatók és olvasók számára biztosítanunk kell az interneten található távoli adatbázisok használatát. Ez a feladat egyrészt a már említett infrastrukturális fejlesztést tételezi fel (az olvasótermekben található gépek számának növelését, a nagysebességű hálózatokhoz csatlakozás lehetőségét és egyéb teendőket), másrészt az egyházi közgyűjtemények olvasói számára is szükséges volna engedélyezni a külföldi, idegen nyelvű, teljes szövegű elektronikus folyóiratok százainak használatát, amelyhez a felsőoktatási könyvtárak az EISZ (Elektronikus Információs Szolgáltatások) keretében, vagy újabban az Elsevier csomag segítségével, az Oktatási Minisztérium révén juthatnak. Ez annál inkább indokolt volna az egyházi felsőoktatási könyvtárak körén kívül is, mert az egyházi könyvtáraknak az elmúlt évtizedekben a legkritikább esetben volt lehetőségük külföldi könyvek vásárlására és külföldi folyóiratok előfizetésére. Ezen a téren tehát igen nagy a lemaradás, amely az adott lehetőséggel rohamléptekkel csökkenthető és (technikai feltételek megléte esetén) jelentős többletköltség nélkül, egyszerű engedélyezési procedúra által biztosítható volna.

Az egyházi könyvtárak állománya – a védett, ritka vagy egyedi, például régi kéziratos dokumentumok gyakorisága miatt – már állományvédelmi okból vagy a tágabb körben hozzáférhetővé tétel érdekében is megkívánja a digitalizálást. A folyamat már több intézményünkben elkezdődött. Nagyon lényeges szempont, hogy egy-egy régi dokumentum fénymásolására (amennyiben ez egyáltalán engedélyezhető) csak egyszer kerüljön sor. Éppen ezért minden értékes állomány védelmében (tehát az egyházi közgyűjteményeknél szélesebb körben) biztosítandó a digitalizálás technikai lehetősége és egy digitális fénymásoló berendezés. Ahol a feltételek már adottak, ott haladéktalanul, ahol még nem, ott 2003 végéig ki kell dolgoznunk a digitalizálás folyamatának fontossági sorrendjét, ütemtervét.

Állományvédelem és biztonság, a raktárak korszerűsítése

A 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelmében együttműködésre kötelezi az egyházakat. A védetté nyilvánítás ténye, majd a védett dokumentumok őrzésével, kezelésével, nyilvántartásával kapcsolatban készülő egyértelmű előírások, a teljesítéshez szükséges fedezet biztosítása, végül a teljesítés számonkérése optimális megoldást adhat a jelenleg még nyugtalanító helyzetben.

Bár az igény újból és újból felmerül, kevesebb a realitása egy kizárólag egyházi gyűjtemények céljait szolgáló önálló restaurátor műhely létrehozásának, mint egy évente meghatározandó pénzkeret biztosításának a 2-3 elsősorban egyházaknak dolgozó, minőségi munkára képes műhely számára. Ilyen intézmény a munkáinak mintegy 30–40%-át jelenleg is egyházak számára végző OSZK Soros Műhely, illetve az Ars Alba BT (Szentendre, Schramkó Péter).

Az Országos Széchenyi Könyvtár által végzett ingyenes szolgáltatás a restaurátorok túlterheltsége miatt az utóbbi években inkább csak elvi lehetőségnek számít. A nagyobb intézményekben már létező restaurálási listák alapján az EKE az OSZK-val közösen dönthetne a fontossági szempontokat mérlegelve a helyes sorrendről és a felhasználható összegekről. A jelenlegi gyakorlat, amely nemritkán jelentős önerő felhasználását igényli, fékezi a folyamat kívánatos menetét.

Könyvtárakban általános jelenség a papíralapú dokumentumok savasodása, sérülése, porladása is. (Emiatt több intézményünkben igen sok XIX. századi sajtótermék fénymásolását kellett megtiltanunk, a felhasználók kárára.) Az Országos Széchényi Könyvtárral egyeztetve megoldandó a csak egyházi intézményekben őrzött veszélyeztetett papírtömeg savtalanítása.

Az egyházi könyvtárak raktári gondjainak pontos felmérése szintén folyamatban van, közismert azonban, hogy a helyzet több helyszínen és több okból is beavatkozást igényel. A raktárak általában túlszűfoltak. Van ahol egyre nehezebb vagy máris lehetetlenné vált az újonnan beszerzett anyag tárolása és tömör raktárak építésére nincs anyagi lehetőség, néhány helyen a tárolási körülmények kifejezetten veszélyeztetik az állományt. A raktárak hőmérséklete a vastag falú műemlék épületekben általában nem mondható rossznak, a hőingadozás mértéke is elfogadható, a hőmérséklet és a páratartalom azonban a legritkább esetekben szabályozható. Éppen ezért a kiemelkedő nemzeti jelentőségű gyűjteményekben portalanító, fűtési és klímarendszer létesítendő.

A várható tetemes költségek meghatározása és biztosítása a kulturális örökség védelméről szóló törvényben említett részletes szabályozással egyidejűleg, a törvény végrehajtásával szoros kapcsolatban történhet meg.

A tudományos műhelymunka feltételeinek megalapozása, a nemzetközi kapcsolatok gazdagítása

A Magyar Közlönyben megjelent „tudományos” besorolás már évtizedekkel ezelőtt utalt arra a tényre, hogy egyes egyházi gyűjteményeket az általuk őrzött értékek szakszerű gondozása, feldolgozása tudományos feladatok vállalására kötelezi. Vannak kivételes jelentőségű gyűjteményrészek, amelyek csak tudományos igénnyel, alapos felkészültséggel és elkötelezettséggel közelíthetők meg. A fontosabb egyházi könyvtárak kivétel nélkül rendelkeznek olyan pótolhatatlan régi könyv, és kéziratgyűjteményekkel (ősnymtatvány, RMK, antikva, és kéziratárakkal), illetve egyéb tartalmi vagy bibliofil szempontból számottevő különgyűjteményekkel, amelyek kezelése normális körülmények között nem is képzelhető el, csak magasan kvalifikált, többdiplomás személyzettel. A megvalósítást, a szakmai színvonal emelését igen gyorsan javíthatja, hogy az állam néhány hónapja (és remélhetőleg a jövőben is) biztosítja egyházi művelődési intézményekben is a minősített kutatók megemelt alaplérének fedezetét.

Állományaink tartalmi feldolgozása teológiai jártasságot kíván. A bibliához kapcsolódó tudományterületek művelésének könyvtári háttere, illetve egy több ezer kötetből álló, 2-300 nyelvet, dialektust reprezentáló biblia-gyűjtemény feltárása a „szent nyelvek” és a modern nyelvek széleskörű ismeretét tételezi föl. Könyvtáraink tudományos arculatának ez a kívánalom adhatja egyik jellegzetességét. Természetes tehát, hogy az egyházi intézményekben a teológiai végzettség önmagában is szakirányúnak minősül. Főként ez az a speciális szakismeret – például egy teaurusz létrehozásakor – amellyel érdemben járulhatunk hozzá a hazai könyvtári rendszer teljes értékű működéséhez. Az a berkeinkben gyakran hangoztatott mondás azonban, amely szerint „nem könyvtártudósokra, hanem tudós könyvtárosokra van szükség” nem mentesít a könyvtári szakismeretek elsajátítása alól. Ahol ezen a téren hiányosságok volnának – az egyházi közgyűjteményi címre esélyes könyvtárakra ez korántsem jellemző – nincs más

megoldás, mint a hétvévenként megújítandó, államilag támogatott szakképzés önkéntes vállalása, mint ahogyan ez – legalábbis a protestáns könyvtárakban – már második éve folyamatban van. A rendszeres megújulás igénye ma már kolostori környezetben, a muzeális értékek közelében is elengedhetetlen, a nyitottság a szakmai alkalmasság egyik feltétele. Helyzetünkéből adódik, hogy a továbbképzésben állományvédelmi oktatásnak, illetve a dokumentumok szakszerű kezelésének ugyanolyan tág teret kell kapnia, mint a könyvtári informatikai felkészítésnek.

Egy évszázadok óta működő könyvtár munkafolyamatainak feltárása és elemzése önmagában való érték a könyvtártörténet számára, csakúgy mint annak az iskolának a múltja a neveléstörténet szempontjából, amelynek szolgálatában az adott gyűjtemény szerveződött. Tekintve, hogy a történeti tudományok fejlődése új források újszerű feldolgozásától remélhető, nagy lehetőség előtt állnak az egyházi könyvtárak, hiszen az általuk őrzött forrásanyag publikálása nyilvánvaló közérdek. Ez a tény, és a remélhetőleg kedvezően változó finanszírozási feltételek a korábbi gyakorlathoz képest igényesebb, tervszerűbb kiadási program alkotására ösztönöznek. Egy ilyen terv megvalósítása természetesen szintén feltételezi a jelenleginél jóval több minősített kutató alkalmazását.²⁸ Intézményeink azonban mostanáig alig élhettek a központilag támogatott kutatások (OTKA, stb.) lehetőségével.

A jelentősebb egyházi könyvtárak évente több kiállítással vesznek részt a maguk szűkebb vagy tágabb környezetének szellemi életében. Az egyházak fokozottabb szerepvállalása kívánatossá teszi az egyházi gyűjtemények együttes megjelenését is legalább évente egy kiemelkedő központi alkalommal. Egy-egy ilyen rendezvény akkor lehet igazán vonzó a nyilvánosság számára, ha nemzetközi összefogás lehetőségével is él. Az európai integráció időszakában nem mellékes, hogy egész Európát a legapróbb falvakig átszövi a keresztyén közösségek sűrű hálózata. Intézményeink lassan élni kezdenek azzal a nagy lehetőséggel, amit az összetartozás és a bizalom kínál.²⁹ Egyetlen példával élve: világi könyvtár vagy múzeum soha nem rendezhetne a siker olyan esélyével kiállítást az európai bencés kolostorok magyar vonatkozású anyagából, mint Pannonhalma.

Kiállítások eddigi cseréje mellett nemzetközi kapcsolataink élénkülését jelzi az is, hogy 1999-ben a Debreceni Református Kollégium fogadta az európai protestáns gyűjtemények konferenciáját, 1996-ban pedig Pannonhalma rendezte az európai teológiai könyvtárak szervezetének éves konferenciáját.³⁰ Kapcsolatainkat gazdagítja, hogy 1999 óta határainkon túli magyar könyvtárak is tagjai lehetnek az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének, segítve a teljes Kárpát-medence magyar vonatkozású egyházi könyvanyagának bevonását a hazai tudományos élet vérkeringésébe.

Összegzés

Annak ellenére, hogy a kormányzat a társadalom optimális működése szempontjából jelentős értékőrző, illetve kohéziós szerepet tulajdonít az egyházaknak (ugyanazt deklarálta a családokkal kapcsolatban is) az egyházi kézben lévő kultúra közcélú hasznosításának megújítása a mai napig várat magára. Ezen a téren sok még a teendő, hiszen az „információs társadalom” egyik alapfeltétele a tudáshoz való szabad hozzáférés, amelynek során színvonalas ellátásra van szükségük és joguk az egyházi könyvtárak használoinak is. Ez a

várakozás csak akkor teljesülhet, ha megvalósul az azonos elbánás törvényben rögzített elve, a finanszírozásnál azonban már a kezdeteknél mulasztás történt. A hibákért a fenntartók is okolhatóak, akik a hirtelen szabadság beköszöntével elsődleges feladataik teljesítésére próbálták erejüket összpontosítani, ezért annak ellenére, hogy az állam ideológiai viszonyulása alapjaiban megváltozott, egyházi részről sem fordult elegendő figyelem a kulturális területre. Intézményeink sokaságában maradt el a működőképesség helyreállítása, ennek érdekében a minimális feltételek meghatározása és biztosítása, de a folytatásban is adódtak gondok. A legutóbbi (két évre szóló) költségvetésben az egyházi gyűjtemények támogatásának növekedése a törvény ellenére százalékosan is kevesebb az államiakénál.

Az egyházi könyvtáraktól minden korábbinál nagyobb erőfeszítést igényel a kulturális örökség védelme – amely feladat törvényileg előírt kötelezettség – és a szolgáltatások korszerűsítése – amely a kor követelménye. Célunk nem lehet más, mint az állami intézményekkel azonos védettség, (azaz őrzési és tárolási feltételek biztosítása) azonos feldolgozási, szolgáltatási és tudományos teljesítmény nyújtása. Örökségünk megóvása, ápolása, közzététele érdekében tehát elkerülhetetlen az egyházi könyvtárak gazdasági, technikai és személyzeti rehabilitációja.

Jegyzetek

1. Az alábbiak vázlatát ismertettem az Egyházi Könyvtárak Egyesülete (továbbiakban EKE) elnökségének 2001. november 29-i ülésén. Az elnökségi tagok közül többen írásban is rendelkezésemre bocsátották javaslataikat, így Berecz Ágnesnek az egyházi könyvtárak típusaira és tematikai ellátottságára, Viola Ernőnek az iskolai könyvtárak problémáira, Czékli Bélának a gyűjtőkori együttműködésre vonatkozó néhány észrevételét is hasznosítottam a helyzet leírásában és a jövőkép megfogalmazásában.
2. Ennek magyarázata az lehet, hogy a nyilvánosságot vállaló egyházi könyvtárak nem részesülnek külön támogatásban, így nem kapják meg a könyvtárközi kölcsönzések postaköltségének térítését sem.
3. A római katolikus egyház nevében Kovách Zoltán 19 fontosabb könyvtárról és összesen 1 172 500 kötetről, míg református részről Újszászy Kálmán összesen 1 026 217 kötetről adott számot a négy egyházkerületi gyűjteményben, a duplumtárak nélkül. (Régi könyvek és kéziratok. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 1974. 230-231. és 246-247.
4. Az arányokat lásd a 2. fejezetben. A dolgozók létszáma és az állomány kötetszáma szempontjából a kevés kedvező kivétel közé tartozik a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész Kara és a Ráday Gyűjtemények.
5. Debrecenbe például évtizedeken keresztül 50–100-féle külföldi sajtótermék jutott el ingyenesen az Egyházkerületi Nagykönyvtárba és a teológiai tanszéki könyvtárakba.
6. Az Egyházi Könyvtárak Egyesülete 1994 novemberében alakult 34 könyvtár részvételével. Székhelye: Országos Széchényi Könyvtár, 1827 Budapest, Budavári Palota. Ügyintézés a megválasztott elnök és titkár címén. A jelenlegi elnök dr. Gáborjáni Szabó Botond (4044 Debrecen, Kálvin tér 16. Tel.:52/414-744. E-mail: Gszabo@Silver.drk.hu). Titkár :

Ásványi Ilona (9090 Pannonhalma, Vár. 1. Tel.:96/470-022. E-mail: Ilona@bibliotheca.osb.hu.) Az Egyesülésnek jelenleg 50-nél több tagintézménye van. Az első elnök Bánhegyi B. Miksa, a második Antalóczi Lajos volt.

7. Ravasz Levente főosztályvezető hozzászólása az EKE (Egyházi Könyvtárak Egyesülése) 2001. július 4-i Közgyűlésén Debrecenben, a Református Kollégium Dísztermében. Az elhangzottak teljes terjedelmükben megjelennek az EKE 2002. évi névtárában.

8. Könyvtári statisztika 2000. Szerk. Vidra Szabó Ferenc. Budapest, Könyvtári Intézet, 2001.

9. Les bibliothèques ecclésiastiques dans la mission de l'Eglise. Lettre de Mgr. F. Marchisano président de la Commission pontificale pour les Biens culturels de l'Eglise á tous les évêques et superieurs généraux. Bulletin de liaison de l'Assotiation des Bibliothèques Ecclésiastiques de France 1994/95.

10. Az 1976. évi 15. számú rendelet 23. és 31. paragrafusa. Magyar Közlöny, 1976. 532. és 537. és a Művelődési Közlöny, 1982./9. 419.

11. Ilyen volt a Kossuth Lajos Tudományegyetem és a Debreceni Református Kollégium Könyvtára által kötött, máig érvényes megállapodás és a nehéz időkben igen hasznos letéti szerződés.

12. Könyvtári Statisztika 2000. i.m.

13. Jelentés-munkaterv. A ME Központi Könyvtárának 1993. évi jelentése. Miskolc, 1994. 15.

14. L. 5. paragrafus.

15. A CXL. törvény 1. számú mellékletének W. pontja.

16. L. az 53. paragrafust és az 54. paragrafus 2. bekezdését.

17. Az idézett 2000. évi Könyvtári Statisztika csupán a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészkaránál említ pályázat és támogatás címén közel 7 millió forint könyvbeszerzési többletet. Az esetek nagy többségében a nyilvános egyházi könyvtárak támogatása eltörpül a többi nyilvános könyvtár támogatása mellett.

18. A Magyar Közlöny 2000/128. száma, 8386. lapjának 20. pontja a jogosultak körében említi az egyházi könyvtárakat.

19. Lásd az 1990. évi IV. törvény 15. paragrafusának 3. bekezdését, amely szerint „az egyházakat azonos jogok illetik és azonos kötelezettségek terhelik”.

20. Ezt a tényt a tárca helyettes államtitkára Visy Zsolt is megerősítette az Egyházi Könyvtárak Egyesüléséhez írott, 2000. november 20-án kelt levelében.

21. 2001. évi LXIV. Tv. 7. paragrafus 3. bekezdése.

22. Művelődési Közlöny, 1982./9. 419.

23. Az EKE legfrissebb adatgyűjtése alapján a helyzet jelenleg is ugyanaz, mint Kovách Zoltán és Újszászy Kálmán adatközlése idején, az 1970-es években. (L. a 3. jegyzetpontot.) A legfontosabb 43 egyházi könyvtár adatainak felmérése római katolikus oldalon 1 758 000 kötetről, református oldalon duplumtárak nélkül is 1 530 000 kötetről ad számot. Az arányokon úgy tűnik a Pest Megyei SZMT Könyvtárának a PPKE Bölcsészka általi átvétele változtatható voltna valamelyest, ha hasonló jelenség nem játszódik le református részről a Hajdú-Bihar Megyei SZMT Könyvtárának átvételével. A fenntartás terheit tekintve a legjelentősebb kiadás az alkalmazotti létszám függvénye. Ezen a téren szintén kiegyenlítették az erőviszonyok.

24. Viola Ernő (EKE elnökségi tag) a probléma összegzésében Fabulya László 1990-es felmérése alapján 142 régi állománnyal rendelkező iskolai könyvtárról számolt be, közülük 17 iskola tízezres nagyságrendű gyűjteménnyel, a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium 70 000 kötetes, a csurgói Csokonai Gimnázium 50 000 kötetes könyvtárral rendelkezik.

25. Skaliczki Judit: A hazai könyvtárügy stratégiai fejlesztési tervének telematikai koncepciója. TMT. 1999/1. 3-4.

26. Nemzeti Információs Társadalom. Stratégia. 1.0 verzió. Készítette a Miniszterelnöki Hivatal Informatikai Kormánybiztossága. 2001. május 17.

27. www.biblio.osb.hu

28. „Ahol 25 000 kötetre jut egy könyvtáros ott a nagystílusú tervezés majdnem komikus”- vélekedik Mátyóki János. (Megjegyzések az egyházi könyvtárak fokozottabb jelenlétével kapcsolatban -evangélikus szempontból. Kézirat, 2001.)

29. A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények például az elmúlt években több sikeres kiállítással mutatkozott be Ausztriában és Franciaországban.

„Conseil des Associations de Bibliothèques de Théologie” és a Colloque Internationale des Musées Protestantes. (Az utóbbi szervezet könyvtárakat és levéltárakat is egyesít.)

